

## CUMHURİYET DÖNEMİNDE ELEŞKİRT İLÇESİNİN İDARİ YAPISI VE NÜFUSU (1923-1970)

Bilal TUNÇ\*

Harun AYDIN\*\*

### Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nin alan bakımından büyük şehirlerinden birisi olan Ağrı'nın ilçelerinden Eleşkirt, hem nüfus hem idarî açıdan önemli bir durum arz etmektedir. Tarih boyunca birçok kültüre ev sahipliği yapmış olan Eleşkirt, nüfus artış hızı bağlamında Türkiye'de önde gelen ilçelerden birisidir. Cumhuriyet döneminde nüfus artış miktarı yüksek olan ilçenin idarî yapısında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu makalede Osmanlı döneminden başlamak üzere 1970 yılına kadar Eleşkirt'in idari yapısındaki ve nüfusundaki değişimler kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bilhassa idarî alandaki düzenlemelere bağlı olarak Eleşkirt'in nahiyeye ve köylerinin statülerinde birtakım değişikliklerin ve yeniliklerin olduğu görülmektedir. Bu durum, doğal olarak nüfus artış hızını da etkilemiştir. Makalenin diğer konusu olan nüfus alanındaki gelişmeler de ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu eser başta arşiv kayıtları, Resmî Gazete ve TÜİK verileri olmak üzere; araştırma ve inceleme eserlerinden yararlanarak oluşturulmuştur.

**Anahtar Kelimeler** : Bucak, Eleşkirt, İdari Yapı, Köy, Nüfus, Teşkilat.

\* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, iletişim: btunc@agri.edu.tr.

\*\* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, iletişim: haaydin@agri.edu.tr.

## **ADMINISTRATIVE STRUCTURE AND POPULATION AT THE ELESKİRT DISTRICT IN THE REPUBLICAN ERA (1923-1970)**

### **ABSTRACT**

*One of the major cities in the area of the Eastern Anatolia Region Ağrı has a district and this is Eleşkirt. Eleşkirt is very important area in terms of both population and administration. Eleşkirt, which has hosted many cultural heritage throughout history, is one of the leading district of Turkey in the context of population growth rate. During the Republican period some changes had been made in the administrative structure of the city, which population was high. In this article, from the Ottoman period until 1970 changes in the administrative structure and population of Eleşkirt, have been extensively studied. Particularly in relation to administrative regulations, it seems that there are some changes and innovations in the status of the townships and villages of Eleşkirt. Naturally, this situation also affected the population. In this essay developments in the population also have been subjected to a separate evaluation. This work was created mainly archive records, Official Gazette and TSI data and by research and investigation works.*

**Keywords:** *Administrative Structure, Eleşkirt, Population, Organization, Villages, Sub-District.*

## GİRİŞ

Ağrı ili, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Anadolu'nun İran'la bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunması ile önemi artan il, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümü içinde kalan yüksek Anadolu yaylasının devamı üzerinde yer almaktadır ve volkanik bir arazi üzerine kurulmuştur (<http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi>). Ağrı'nın 7 ilçesi bulunmaktadır ve bu ilçeler arasında en büyük olanlardan birisi Eleşkirt'tir. Coğrafi alan olarak, Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat Bölümü 42° 35' ve 43° 32' boylamları ile 39° 41' ve 39° 55' enlemleri arasın da yer alan Eleşkirt'in yüzölçümü 1096 km'dir (Hatunoğlu, 1967: 17). Günümüzde Eleşkirt olarak adlandırılan yer, tarih boyunca Aleşkirt, Aleşgirt ve Zidikan isimlerini kullanmıştır. Burası, Urartu Krallığı hâkimiyeti altında iken Medler tarafından ilhak edilmiş ve tarihsel süreç içinde çeşitli devletlerin denetimine girmiştir. Daha sonra Türk hâkimiyeti altına alınan Eleşkirt, Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlılar tarafından fethedilmiş ve Osmanlılar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Bir süre Osmanlı egemenliğindeki Eleşkirt, Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı'dan kopmuş, ancak 1514 Osmanlı-İran Savaşı sırasında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlılara bağlanmıştır.

Tanzimat'ın ilanından sonra Eleşkirt ilçesi, Erzurum'un Bayazıt sancağına bağlanmıştır. Bayazıt sancağının kazası olan mezkûr yer, Osmanlı – Rus savaşı (1877- 1878) sırasında Rus ordusu tarafından işgal edilmiş ve Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'ya bağlanmıştır. Ancak, Ayastefanos Antlaşması'nın (3 Mart 1878) uluslararası alanda kabul görmemesinden dolayı yeni bir antlaşma imzalanma gereği doğmuş ve bunun neticesinde imzalan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yeniden Osmanlı hâkimiyetine alınan Eleşkirt, I. Dünya Savaşı yıllarında Ruslar tarafından işgal edilmiş, ancak 1917 Sovyet Devrimi üzerine tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 362). Bunun dışında Eleşkirt, Cumhuriyet dönemine kadar Bayazıt sancağının bir kazası olarak kalmıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 367)

### 1. OSMALILAR DÖNEMİNDE ELEŞKİRT'İN İDARÎ YAPISI VE NÜFUSU

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi itibarıyla, Eleşkirt kazasının merkezi Toprakkale'dir ve burada 7 nahiye, 104 köy, 2. 688 hane bulunmaktadır. Böylesine büyük bir alana sahip ilçenin nüfusu 11.552'ü erkek ve 10.107'ü de

kadın olmak üzere toplam 21.659 kişiden oluşmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 357). Bu dönemde geniş ve gelişmeye müsait bir yerleşim alanı üzerine kurulduğu için Eleşkirt çok önemli bir yerleşim alanıdır(Kaya vd., 2010: 563).

Günümüzde Eleşkirt, Ağrı ilinin batısında kalan yerleşim yerinin ismidir. Osmanlı döneminde ise daha geniş bir alanı ihtiva etmekteydi. Osmanlı Duraklama Dönemi olan 1687 yılında kaza merkezi Toprakkale iken, 1925 yılında ise bugünkü yer olan Merkez nahiyeye nakledilmiştir. 1960 yılına kadar köy olan, ancak 1960'ta bucağa dönüştürülen Toprakkale'de hangi döneme ait olduğu kesin olarak bilinmeyen bir kale harabesi ve Mirza Bin Abdî Paşa tarafından yapıldığı sanılan kârgir bir cami bulunmaktadır. Bunun dışında adı geçen kaza, Erzurum'a bağlı Bayazıt sancağına bağlı iken, sancakların kaldırılması ile Ağrı iline bağlanmıştır(Kaya vd., 2010: 570).

1881-1893 yıllarında yapılan genel nüfus sayımlarına göre, Bayazıt sancağına bağlı Eleşkirt kazasında Müslüman kadın sayısı 6. 799 iken; Müslüman erkek sayısı 7. 729'dur. Bu durum, kazada ciddi bir Müslüman nüfusun yaşadığını kanıtlanmaktadır. Müslümanlar dışındaki popülasyona bakıldığında ise; 1.650'si kadın ve 1.957 erkek toplamda 3.607 Hristiyan ve son olarak 565'i kadın 743'ü erkek toplamda 1.308 Yahudi yaşamaktadır (Karpas, 2010: 262;Yurt Ansiklopedisi, 1981: 356). 1890'ların sonunda ise; Eleşkirt'te 14.538'i Müslüman ve 4.256'sı gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 18.794'tür ve toplam hane sayısı da 657'dir (Karataş, 2011: 113-114).

Vital Cuinet<sup>1</sup>, beş ciltlik eserinde Eleşkirt ilçesinden de bahsetmektedir. Onun verdiği bilgilere göre; 19 yüzyılın sonunda Eleşkirt, Tahir, Zeydan, Mollasüleyman, Karasu, Amad ve Duakan nahiyelerinden müteşekkildir. Kazanın nüfusu ise, 13.873'ü Müslim, 6.060'ı gayrimüslim ve 178'de yabancı olmak üzere 20.111'dir. Gayrimüslimlerin 6.060'ı Ermenilerden oluşuyorken; 178'i farklı

<sup>1</sup> Vital Cuinet, Fransızdır ve 18. yüzyıl başlarında Duyun-u Umumiye adına Osmanlı kentlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel envanter çalışmalarını yapmakla görevlendirilmiştir. Osmanlıya borç vermeden önce Osmanlı'nın nesi var nesi yok bilmek istemektedir. Vital Cuinet'in yaptığı envanter çalışmaları daha sonraları 1892 yılında Paris'te La Turquie d'Asie Géographie Administrative [Asyanın Türkiye'si - İdari Coğrafya(sı)] ismi altında kitap olarak Fransızca yayınlamıştır. Yayımlanan bu kitapta, sancakların ve sancaklara bağlı kazaların coğrafi, idari, nüfus, etnik ve dinsel durumu, kısacası, " Küçük Asyanın her taşranın tarifli ve mantıklı istatistiği " yer almaktadır. Birçok ciltten oluşan bu kitabın 2. cildinde Diyarbakır, Mardin ve Arghana (Ergani) sancaklarına ait veriler yer almaktadır. Ergani sancağına ait çok ayrıntılı bilgilerin arasında Ergani Sancağı'na bağlı Palu Kazası ve Çermik Kazası ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır (<http://www.uzulmez.info/muslum/makale/vitalcuinet3.htm>)

milletlerden kişilerdir (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 357).

Önemli bir coğrafi ve stratejik konuma sahip olduğu bilinen Eleşkirt, 1896 yılı itibarıyla Bayazıt sancağına olan uzaklığı 34 km'dir (Tutar, 2013: 104). Mezkûr tarihte Bayazıt sancağında Dördüncü ve Yedinci Hamidiye Süvari Alayı'nın merkezi de Eleşkirt'tir (Karataş, 2011: 113-114). Adı geçen ve stratejik öneme haiz olduğu düşünülen askerî yerlerin ilçede bulunması, Osmanlılar döneminde Eleşkirt'in çok önemli bir üs ve yerleşim alanı durumunda bulunduğunu göstermektedir.

1288 (1871 )tarihli Erzurum Vilayet Salnamesi'ne göre, Eleşkirt'te 4.710'u Müslüman, 2.200'ü Hristiyan olmak üzere toplam 6.910 kişi yaşamaktadır (Alpaslan, 1995: 56). Bayazıt sancağı 1893 nüfus sayımında ise; Eleşkirt önemli bir nüfusa sahiptir. Bilhassa, I. Dünya Savaşı öncesinde (1910) Karaköse Kaymakamı Mimaroglu'nun belirttiğine göre; Eleşkirt sancağının nüfusu aşiretlerle birlikte 29.900 kişidir (İSAM,"Ağrı Maddesi": 480).

Bayazıt sancağı idari birimleri ile ilgili bilgiler 1327/1911-12 yılına ait Osmanlı salnamesinde de yer almaktadır. Salname verilerine göre, Eleşkirt'e bağlı 111 köy ile Merkez ve Halyaz nahiyelerine bağlı toplam 550 köy bulunmaktadır (Kaya vd., 2010: 564-572). 1914 verilerine göre ise, Eleşkirt'te 23.368'i Müslim ve 5.624'ü gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 28.962'dir. Gayrimüslimlerin ise nüfus dağılımları şu şekildedir: 4.202'si Katolik, 1.393'ü Protestan ve 29'u da başka inançtandır (Karpas, 2003: 193).Bilhassa gayrimüslimlerin büyük kısmı Ermenilerden müteşekkildir. Bu da, Eleşkirt'in Ermeniler için önemli bir yerleşim birimi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Zaten, dönem itibarıyla Bayazıt sancağında Ermeni nüfusun en fazla olduğu yer de Eleşkirt'tir (Alpaslan, 1995: 56).

## **2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ELEŞKİRT'TE BELEDİYECİLİK VE İDARİ YAPI**

Milli Mücadele yıllarına kadar Eleşkirt, Bayazıt sancağının kazası durumundadır (İSAM,"Ağrı Maddesi": 479). 1926 yılında ise Bayazıt'ın ilçesi yapılan Eleşkirt'te derhal belediye teşkilatı oluşturulmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 359; <http://www.eleskirt.bel.tr/belediyemiz.aspx>). Bu dönemde yapılan idarî alandaki düzenlemelerle idarî birimlerin temelini vilâyetler teşkil etmiştir. Dönem itibarıyla, vilâyetler mutasarrıflıklardan; mutasarrıflıklar, kazalardan; kazalar, nahiyelerden, nahiyeler ise köylerden meydana gelmiştir (Sanal, 1998:

175-176).Ayrıca, 1864 yılında çıkarılan Vilayetler Kanunu<sup>2</sup> ile Osmanlılardaki eyalet sistemi yerine vilayet sistemine geçilmiştir (Demirel, 2008: 252-253). Bu yeni sistemle birlikte Bayazıt vilâyetine bağlanan Eleşkirt kazasında yeni sisteme bağlı olarak kaymakamlar atanmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde mezkûr kazada sırasıyla kaymakamlık yapmış kişiler aşağıda gösterildiği gibidir:

### **2.1. Kaymakamlar ve Belediye Başkanları**

Yukarıda izah edildiği üzere; kaymakam, Osmanlı Devletinde askeri ve idari görevler için kullanılan bir terimdir. Osmanlı Devleti'nde kaymakam kelimesi XVI. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.1921 yılına kadar Osmanlı idari birimleri vilâyet, sancak, kaza ve nahiyedir. Cumhuriyet döneminden itibaren kaza olan isimler, ilçeye dönüştürüldü ve mülkî amir de kaymakam olmuştur. 1864 ve 1871 tarihlerinde yayınlanan vilayet nizamnameleriyle birlikte kazaların başına kaymakamlar tayin edilmeye başlandı. Dâhiliye Nezâreti'nin taşra teşkilatı mensupları içinden atanan profesyonel memurlar olan kaymakamlar doğrudan Dâhiliye Nezâreti'ne bağlıydılar (Saylan, 2014: 214).Kaymakamların sorumlulukları 1849 yılında çıkarılan bir talimatname ile belirlenmişti (Torun, 2005: 34).

Eleşkirt kazası, 1609 yılında Van eyaletine bağlı bir sancak idi; 1732 yılında

<sup>2</sup> Vilayetler Kanunu, Osmanlı devlet adamları taşra yönetiminde reformun kaçınılmaz bir hal aldığını görerek 1863 yılı sonlarında yeni bir nizamname hazırlamak üzere harekete geçtiler. Bunun için Fuad Paşa'nın nezaretinde Mithat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın da katıldıkları bir komisyon teşkil edildi. Komisyonun çalışmaları neticesinde ortaya çıkan nizamname, yeni teşkil edilmiş olan Tuna Vilayeti'ne münhasıran 8 Kasım 1864'te resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe sokuldu. Tarihe Tuna Vilayeti Nizamnamesi olarak geçen bu nizamname aslında bütün imparatorlukta uygulanmak amacıyla hazırlanmıştı. Ancak Bâbîâli, bu hususta tedbirli hareket ederek, nizamnameyi bir ön uygulama alanında tecrübe etmek istemiştir. Bunun için eski Niş, Vidin ve Silistire eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti kurulmuştu. Yeni teşkil edilmiş vilayetin başına da Niş Valisi Midhat Paşa getirildi. Paşa kısa süren Niş valiliği sırasında başarılı bir yönetim sergilemiş ve eyaletin karışık durumunu düzene sokmuştu. Mithat Paşa Tuna Vilayetinin asayışı ve kalkınması için de ciddi adımlar atmış, bu hususta önemli bir mesafe kat etmiştir. 1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesiyle eyaletler kaldırılarak, yerine livalardan oluşan vilayet üniteleri kuruluyordu. Nizamname, büyük ölçüde Fransa taşra yönetim sisteminden yararlanılarak hazırlanmıştı. Bu, cumhuriyetle idare edilen bir ülkeyi taklit etmekten öte Fransa'nın merkezîyetçiliğinin taşra reformlarına uygun gelmesinden kaynaklanmaktaydı. Yoksa İngiltere gibi ülkelerin adem-i merkezîyetçi usullerinin model olarak benimsenmesi doğru olmazdı. Tuna Vilayeti'nde uygulanan nizamnamenin olumlu ve başarılı sonuçlar vermesi, yeni teşkilatlanmanın imparatorluğun diğer bölgelerine de teşmil edilmesine vesile olmuştur. Nitekim 1865 yılından itibaren Rumeli'de, Anadolu'da ve Arabistan'da yeni vilayetler kurulmaya başlanmıştır. 1867 yılında çıkarılan Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ile yeni taşra örgütlenmesi bütün imparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Aslında bu nizamname, hemen hemen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin aynısıydı. Böylece 1864 Nizamnamesi, 22 Ocak 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesine kadar yürürlükte kalmıştır. 1871 Nizamnamesi ise 1913 yılında çıkarılan geçici kanuna kadar geçerliliğini korumuştur (Gençoğlu, 2011, ss.29-50).

Erzurum eyaletine bağlı bir sancak konumuna gelmiş,1845 yılında ise Erzurum eyaleti Bayazıt sancağına bağlı bir kaza durumuna getirilmiştir (Sezen, 2006: 166). İlçe merkezinin ilk kuruluş yeri Toprakkale'dir. Eski yerleşim yeri şartların elverişsiz olması ve transit yolu nedeniyle ilçe merkezi ovaya yakın bir yere kurulmuştur (Teyfur, 1999: 2.)

XIX yüzyıl da Eleşkirt'e kaymakam atamaları yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, ilk olarak 22 Şubat 1891 tarihinde Hamid Hilmi Efendi Eleşkirt'e kaymakam olarak atanmış (BOA, İ.DH 1216/95221.H 13.07.1308)<sup>3</sup>; ardından 6 Ekim 1895 tarihinde Kığı Kaymakamı Ali Haydar Efendi Eleşkirt Kaymakamlığı'na getirilmiştir (BOA,BEO 693/51955.H.26.04.1313). Beş yıl boyunca kazada görev ifa eden ve buranın gelişmesinde katkılar sağladığı düşünülen kaymakamın, başka bir yere tayin edilmesiyle; boş kalan Eleşkirt idaresine 27 Temmuz 1910 tarihinde Aziziye Kazası Kaymakamı İsmail Sabri Efendi verilmiştir (BOA,BEO 3784/283759.H.19.07.1328). Adı geçen, bu görevi yaklaşık olarak bir yıl boyunca sürdürmüş ve hemen sonrasında sebebi bilinmeyen bir nedenle görevden el çekirilmiştir.

İsmail Sabri Efendi'nin bu görevden alınmasıyla beraber boş kalan kazanın idari yönetimine Bayazıt sancağı Tahrirat Müdürü Ali Rıza Efendi getirilmiştir (BOA,BEO, 4094-307047.H.26.10.1330). Bu görevden çok kısa bir süre sonra alınan mevcut kaymakamın yerine, bu sefer 17 Ağustos 1891 tarihinde Ahmed Bey vekâleten verilmiştir (BOA,BEA,DH.MKT 1859- 114.H.11.01.1309). Eleşkirt gibi büyük bir kazanın idaresinin vekâleten yürütülmesinin zor olduğunu bilen devlet, buraya kısa bir zaman zarfında asaleten atama yapmıştır. Bu yeni atamaya göre, kazanın kaymakamlığına 1892 yılında Safvet Efendi tayin edilmiştir (BOA,İ. DH 1482-36.H.17.07.1328). Başbakanlık Osmanlı Arşivi verilerine göre, burada uzun yıllar boyunca kaldığı anlaşılan ve kaymakamlık görevinden alınmayan Safvet Efendi'nin Eleşkirt tarihinde önemli izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık 15 yıl boyunca görevde kalan kaymakamın, kazanın sosyal ve kültürel yönlerden gelişmesinde esaslı bir etki bırakmış olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

17 Mayıs 1907 yılında ise Eleşkirt Kaymakamlığı'na Osman Efendi getirilmiştir (BOA,İ.DH, 1455-40.H.04.04.1325). Eleşkirt'te en kısa süre kaymakamlık yaptığı anlaşılan Osman Efendi'nin bu görevden alınmasıyla

<sup>3</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi

beraber Eleşkirt'e kaymakam olarak 29 Ocak 1908 tarihinde Emin Efendi tayin edilmiştir. Eleşkirt'te 1 adet ilkokul ve yeni bir cami yapan mezkûr kaymakamdan sonra 25 Temmuz 1910'da bu göreve İsmail Sabri Efendi atanmıştır ((BOA,İ.DH, 1462-34.H.25.12.1325; BOA,İ.DH1482-36 .H.17.07.1328). Adı geçen kaymakam döneminde Ermenilerin, Eleşkirt ve civarında ciddi eylemlerde buldukları görülmektedir. Buna karşın, İsmail Sabri Efendi Ermenilerin mezalimine karşı yerli halkı korumak amacıyla önemli çalışmalar yürütmüştür. Örneğin Ermeni mezalimi nedeniyle kazaya bağlı köylerden Eleşkirt merkeze göç etmiş olan ahalinin hükümete küskün olması dolayısıyla sorumlu kişiler hakkında gereğini yapmış ve halkın gönlünü almayı başarmıştır (BOA,İ.DH 696-31-182-29.11.1335). Ayrıca buradan Eskişehir vilâyetine atanan Sabri Efendi'nin yeni görev yerinde de halkı Ermeni mezalimine karşı himaye etmek amacıyla ciddi askerî önlemler aldığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi verilerinden açıkça görülebilmektedir (BOA,İ.DH 696-31-182-29.11.1335).

Ermeni olaylarının devam ettiği tarihlerde Eleşkirt'e yeni bir kaymakam atanmıştır. Bu kişi Ali Rıza Efendi'dir ve 7 Ekim 1912 tarihinde gelerek göreve başlamıştır. Çok az bir süre kaymakamlık yaptığı görülen mezkûr şahsın başka bir göreve atanmasıyla yerine, Kemah Kaymakamı İbrahim Hakkı Bey 26 Haziran 1913 tarihinde verilmiştir (BOA,İ.DH 1499 – 51.H.21.07.1331). Hemen akabinde de buraya Hasan Tahsin Bey görevlendirilmiştir. Adı geçen kaymakamın en önemli özelliği, *“Eleşkirt ilçesinin Cumhuriyet'in ilanı sonrasında buraya atanan kaymakamı”* olmasıdır (BCA, Fon Kodu 30-11-1-0/37-38-6.Yer No ve Tarihi,09.01.1928)<sup>4</sup>.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kaymakamlar, aynı zamanda belediye başkanlığı da yapmaktaydılar. Türk idari yapısına göre, belediye reislikleri kaymakamlar tarafından yönetilmesi Dâhiliye Vekâletinin 18.10.1930 tarih ve 724/131 numaralı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 22.10.1930 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur (Resmi Gazete,12 Kasım 1930, Sayı:1645: 31). Bu bağlamda, Hasan Tahsin Bey, hem belediye başkanlığı hem de kaymakamlık görevlerini ifa etmiştir. Ondan sonra da Hasan Tahsin Eleşkirt'e kaymakam olarak atanmıştır. Sonrasında Hasan Tahsin Ladik Kaymakamlığına atanmasıyla Eleşkirt Kaymakamlığının İpsala Kaymakamı Rahmi

<sup>4</sup> Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi



Bey tayin edilmiştir (Resmi Gazete,5 Eylül 1931, Sayı:1890: 789; Resmi Gazete,4 Nisan 1932, Sayı:2068: 1335). Mezkûr kaymakam, bu görevi ifa ederken; üçüncü sınıftan ikinci sınıfa terfi etmiş ve başka bir göreve verilmek üzere 11 Eylül 1934 tarihinde merkeze alınmıştır (Resmi Gazete, 24 Ekim 1933,Sayı:2537: 3175).Boş kalan kaymakamlığa Pertev Beyefendi tayin edilmiştir (BCA, Fon Kodu 30-11-1-0/93-2-7. Yer No ve Tarihi,21.01.1935).

1934 yılında soyadı kanununun kabul edilmesiyle beraber, kaymakamlar soyadlarını kullanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, Eleşkirt kaymakamlarından soyadını ilk kullanan kişi Nizamettin Yücel'dir (Resmi Gazete,11 Temmuz 1940, Sayı:4558: 14.277). Uzunca bir süre Eleşkirt'te kalan ve görev ifa eden adı geçen şahsın Silivri Kaymakamlığına 7 Haziran 1943 tarihinde tayin edilmesiyle, buraya Rifat Erdel atanmıştır. İki yıl kazada kaymakamlık yapan Erdel, 16 Mart 1945 tarihinde Gönen Kaymakamlığına verilmiştir (Resmi Gazete,15 Haziran 1943, Sayı:5430: 5317; Resmi Gazete,23 Mart 1945, Sayı:5962: 8417).

Türk İdare Tarihinde bazı durumlarda emniyet teşkilatında görev ifa eden kişilerin de kaymakamlıklara atandıkları görülmektedir. Örneğin Rifat Erdel'den sonra 5 Mayıs 1945 tarihinde Eleşkirt'e kaymakam olarak verilen kişi Van Emniyet Müdürlüğünden Mustafa İrfan Yalçın'dır (BCA, Fon Kodu, 30- 11-1-0/175-12-11, Yer no ve Tarihi,10.05.1945;Resmi Gazete,21 Mayıs 1945, Sayı:6010: 8673). İlçede üç yıl boyunca kaymakamlık yapan Mustafa İrfan Yalçın'ın yeniden Emniyet Müdürü olarak başka bir yere atanmasıyla beraber, buraya 22 Eylül 1948'de Tokat iline bağlı Artova ilçesi Kaymakamı Hikmet Ökem tayin edilmiştir (Resmi Gazete,28 Eylül 1948, Sayı:7019: 14897). Burada yaptığı görevden dolayı takdir ve taltifle ödüllendirilen mezkûr kaymakam 11 Kasım 1951 tarihinde üçüncü sınıf mülkiye Müfettişliklerine atanmıştır (Resmi Gazete,22 Kasım 1951, Sayı:7963: 2289). Bu durum, kaymakamlıklar arasında Eleşkirt'in önemli bir durumda olduğunu göstermektedir. Zira, burada başarı gösteren kaymakamlar daha üst makamlara terfi ettirilerek ödüllendirilmişlerdir.

Hikmet Ören'in 11 Kasım 1951 tarihinde Eleşkirt'ten ayrılmasıyla birlikte boş kalan kaymakamlık görevini yazı işleri müdürü yürütmüştür. Üç ay boyunca bu şekilde idare edilen Eleşkirt Kaymakamlığı'na 14 Ocak 1952'de yeni bir atama yapılmış ve yeni kaymakam Sacit Eryüksel olmuştur (Resmi Gazete,21 Ocak 1952, Sayı:8013: 2650).Nizamettin Yücel gibi Sacit Eryüksel de Eleşkirt'te uzun süre

boyunca kaymakamlık yapmıştır (Resmi Gazete,8 Şubat 1953, Sayı:8925: 11012). Sacit Yüksel'in Karayazı ilçesine kaymakam olarak atanmasıyla, 31 Ocak 1955 tarihinde Eleşkirt Kaymakamlığına Yozgat Hukuk İşleri Müdürü Faik Akoğlu tayin edilmiştir (Resmi Gazete,8 Şubat 1953, Sayı:8925: 11012).

Eleşkirt'te büyük hizmetleri olduğu anlaşılan kaymakam, kazanın tarihinde önemli izler bırakmıştır. Devrin tanıklarının verdiği bilgilere göre; mezkûr kaymakam, ilçenin hem yollarını yapmış hem de çok sayıda okul yaptırmıştır. Özellikle Demokrat Parti döneminde büyük atılımların ve yatırımların yapıldığı dönemlerde kaymakamlık yapan Faik Ağaoğlu, hükümetin de desteği ile köylerin hem yollarını yapmış hem de okulu olmayan köylerin büyük kısmında okul yaptırmış ve eğitimin gelişmesini sağlamıştır.

Demokrat Parti döneminde Eleşkirt'te kaymakamlık yapan kişilerden birisi de 21 Nisan 1956'da atanan Eflani Eski Kaymakamı Rifat Altan'dır (Resmi Gazete,25 Nisan 1956, Sayı:9293: 14162). Bu kaymakam da diğer kaymakam gibi ilçenin birçok alanda gelişmesini sağlamıştır. Hükümet kanalıyla buraya çok sayıda yatırımın yapılmasını sağlayan Rifat Altan da ilçenin tarihinde derin izler bırakmıştır.

Demokrat Parti dönemi Eleşkirt'in kaymakamlarından bir diğeri Mustafa Hayri Güler'dir. 2 Şubat 1958 tarihinde buraya atanan kaymakam, daha sonraları Ağrı Valisi olmuştur (Resmi Gazete,21 Şubat 1958, Sayı:9840: 18679). Ondan hemen sonra Hakkı Nevzat Baykal, buranın kaymakamlığını yapmıştır (Yayla, 3 Şubat 1958, sayı:1521: 1). Hakkı Nevzat Baykal da Mustafa Hayri Güler gibi bu görevinden sonra Ağrı Valiliğine atanmıştır. Bu durum, Eleşkirt'in yönetim alanında kritik bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

1959'lerde Hamur Kaymakamı Vekili iken Ankara'daki kaymakamlık kursunu bitiren Selahattin Alpdoğan adı geçen ilçeye kaymakam olarak atanmıştır (Yayla,4 Şubat 1959, sayı:1317: 1). Ağrı Maiyyet Memuru Selahattin Alpdoğan, buralara yabancı olmayan ve ilçedeki halk ile yakın ilişkiler içinde olduğu bilinen bir kaymakam olarak tanınmaktadır (Resmi Gazete,3 Şubat 1959, Sayı:10125: 20932). Burada başarılı bir görev sergileyen mezkûr kaymakam, Tutak ilçesinde yaşanan olaylar nedeniyle buraya da vekâleten atanmıştır (Karaköse, 22 Haziran 1959, sayı:1679: 1).

16 Aralık 1959 tarihinde Eleşkirt Kaymakamı Selahattin Alpdoğan Uluborlu Kaymakamlığına atandığından; boş kalan bu göreve de Malazgirt Kaymakamı Bekir Öztürk getirilmiştir (Resmi Gazete,24 Aralık 1959, Sayı:10389: 307). Bu sıralarda Uluborlu'ya tayin olan Kaymakam Selahattin Alpdoğan'ın tayininin durdurulması kararı alınmıştır (Demokrat Ağrı,12 Ocak 1960, Sayı.1637: 1; Yayla,12 Ocak 1960,sayı:2097: 1). Eleşkirt'te sadece 40 gün kaymakamlık yapan ve kazada en kısa süre kaymakamlık yapan kişi olarak geçen Bekir Öztürk 25 Ocak 1960 tarihinde Tercan Kaymakamlığına tayin edilmiştir (Resmi Gazete, 29 Ocak 1960, Sayı:10418: 528).

Bu arada tayini durdurulan Selahattin Alpdoğan tekrar Eleşkirt kaymakamlığına getirilmiştir (Karaköse, 18 Nisan 1960, sayı:2000: 1; Şark Ekspres, 18 Nisan 1960, sayı:1400: 1;Yayla, 17 Nisan 1960, sayı:1375: 1). Bu durum, onun halk tarafından ne derece sevildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Selahattin Alpdoğan'dan sonra tarih sırasına göre Eleşkirt'e kaymakam olan kişiler şunlardır: 2 Haziran 1960 tarihinde İğdir Kaymakamı Necati Tümay, 27 Nisan 1961 tarihinde Zara Kaymakamı, Ömer Muzaffer Erdem, 12 Ağustos 1964 tarihinde Cahit Gündüz (Resmi Gazete, 27 Temmuz 1960, Sayı:10562: 1820; Resmi Gazete, 10 Mayıs 1961, Sayı:10803: 4053- 4054.) Kaymakamlıktan başka Eleşkirt'te belediye teşkilatı da bulunmaktadır. Belediye teşkilatının ilk kez 1926 yılında kurulduğu Eleşkirt'te görev yapmış belediye başkanları sırasıyla şunlardır (Teyfur, 1999: 2). Ahmet Tekin(1948-1956), Mehmet Dişçi(1965-1969),Selahattin Sarayhanoğlu(1969-1973), Ali Aral (1973-1977),Selahattin Sarayhanoğlu(1977-1980) (Eleşkirt Belediye Başkanlığı Yazı İşleri Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme).

## **2.2. İdari Yapı ve Düzenlemeler**

1923 yılından 1940 yılına kadar Eleşkirt ilçesinin yüzölçümü 1090 km<sup>2</sup> dir.1945 yılında yapılan düzenlemelerle birlikte ilçenin yüzölçümü 2151 km<sup>2</sup> olmuştur. Söz konusu idari değişiklikler sonunda ilçenin alanı 1061 km<sup>2</sup> genişlemiştir (BİKGM<sup>5</sup>, 1950, s.38). Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda 1945 yılına kadar Eleşkirt ilçesinin sadece Merkez bucağı bulunmaktaydı. Merkez Bucasının 81 köyü mevcuttu (BİKGM, 1950: 38).

1935 yılı nüfus sayımına göre Eleşkirt'e bağlı Merkez nahiyesinde 83 köy

<sup>5</sup> Başbakanlık İstatistik Kurumu Genel Müdürlüğü

bulunmaktaydı. Eleşkirt ilçesinde var olan köyler: Abdi, Abuzeyt, Ahmetbey, Alakiç, Amat, Arifbey, Asef, Aşağı Cihanbey, Aşağı Kiçminik, Aşağı Kopuz, Avbezo, Avharik, Aykân, Azrail, Abdilli, Bavirin, Beydir, Bomezin, Bölükbaşı, Çat Alipaşa, Çat Kösedâğ, Çeli,Çelikömü, Çerkez, Çılkan Eleşkirt, Çılkan Haylaz, Çürük, Dapkılıc, Davut Kömü, Dede Maksut, Deliki Esetkümü, Garisyan, Gelyan, Gerirgevrik, Gevivejejo, Gapur, Haçlu, Haydaroglu ,Hamzikân, Hazır ,Hašto, Hoşyan,Karabacak, Karacehennem, Karpalo, Kaskan, Kayabey, Kazı, Keşiş, Kinkân ,Kopal, Köle, Mardo, Memitan, Milan, Mirangi, Molla Hüseyin, Molla Osman, Molla Süleyman, Mollazade, Musuri, Pirabat, Remezan, Renkân, Rutan, Sarı, Sanca, Sevik, Soğan, Sultanabat ,Şadiyan, Şahnazar, Şamyan, Tahir, Tavo, Toprakkala, Türkali, Viretek ,Yeğnitepe ,Yukarı Kiçminik ,Yukarı Kopuz ,Yukarı Cihanbey'dir (BİKGM,1936: 11-12). Bu arada 1940 yılından 1965 yılına kadar yeniden Merkez bucağı yerleşim yeri sayılarında değişiklikler olmuştur: 1940 ile 1945 yıllarında 81 olan köy sayısı, 1950 ve 1955 sayımlarına göre 73'e inmiş, 1965 yılında yine 73 köy olmuş; ayrıca Eleşkirt'te Tahir Nahiyesi kurulmuştur. 1965 yılında ise Eleşkirt'te 71 köy bulunmaktadır.

Eleşkirt'te idarî değişiklikler bağlamında, 1965 yılında Merkez ve Tahir bucaklarına bağlı çok sayıda yerleşim yerinin adı değiştirilmiştir. Buna göre merkez bucağına bağlı köylerden ismi değiştirilenler aşağıda gösterildiği gibidir: Eleşkirt Merkez Bucağı; .Akyumak (Avharik), Alkuşak (Milân), Aydoğdu (Bedir), Çatalpınar (Sevik), Çetinsu (gelyan),.Çobanbeyi (Davutkomu), Dana tepe (Çeli), Değirmenoluğu(Şamyan), Dikendere (Türkali), Dolutaş (Mardo), Düzağıl (Aykan), Düzyayla (Hamzikan), Ergözü (Tavo), Goncalı (Haçlu), Gözaydın (Gapır), Güvence (Eleşkirtçilikân), Güvendik (Azrail), Hasan pınarı (Gevirgevrik), İvizgeçe (Memiton), İndere (Ruton), Kanatgeren( Yukarıbavini), Kayayolu (Çerkez), Kokulupınar (Esatkomu), Körpeçayır (Şahnezar), Oklavalı (Garisyen), Övündük (Bekokotnu), Palakçayırı (Kopal), Ramazan (Remezan), Sadaklı (Musuri), Salkındı (Mollazade), Söbetaş (Hašto), Süzgeçli (Remikân), Uludal (Bozmezsin), Uzunyazı (Hoşyan), Yanıkdere (Kirikan), Yelkesen (Mirangi), Yiğintaş (Şadiyan), Yorgunsöğüt (Gijiminikler), Yücekapı (Hanzır)' olup Tahir nahiyesinde de ismi değiştirilen köyler : Tahir (B.M.) (PTT), Aydıntepe (Afarpol) ve Değirmengeçidi (*Halyaşçilikan*)'dir (BİKGM,1968: 39-40).

İdari alanda yapılan değişiklikler: Ağrı ili Eleşkirt ilçesine bağlı

Yığıntepe, Mollaosman, Veretek ve Gevriçe köyleri 19 Şubat 1947 tarihinde Ağrı Merkez İlçesine bağlanmıştır (BCA, Fon kodu, 30-11-1-0/189-4-4, Yer No ve Tarihi, 19.02.1947; Resmi Gazete, 6 Mart 1947, Sayı: 6549, s. 11965). Ağrı'nın Eleşkirt ilçesine bağlı Amat, Keşiş ve Soğan köylerinin, Ağrı Merkez bucağına bağlanması kararı alınmıştır (BCA, Fon kodu, 30-11-1-0/204-10-7, Yer No ve Tarihi, 09.04.1949).

Ağrı ili Merkez ilçesi Eleşkirt bucağına bağlı Keçiğüden Köyü Ağrı ili merkez bucağına 17 Temmuz 1961 tarihinde bağlanmıştır (Resmi Gazete, 25 Temmuz 1961, Sayı: 10863: 4731). Mahrumiyet mıntıkası içerisinde yer alan Eleşkirt ilçesinde zorunlu hizmet süresi iki yıl olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 18 Mayıs 1961, Sayı: 10810: 4123). Ağrı ili Eleşkirt ilçesi nakillerde Üçüncü Coğrafi Bölge olarak kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 18 Ocak 1963, Sayı: 11311: 9674). 31 Mart 1966 tarihinde Ağrı iline bağlı Eleşkirt ilçesi merkez bucağına bağlı Ahmetbey köyü Ağrı ili merkezine bağlanmıştır (Resmi Gazete, 11 Nisan 1966, Sayı: 12271: 6).

### 3. ELEŞKİRT'İN NÜFUS YAPISI

Türkiye Cumhuriyetinde ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1927 yılı nüfus verilerine göre Eleşkirt ilçesinde 4.621'i erkek ve 4.308'i kadın olmak üzere toplam 8.929 kişiden meydana gelmektedir. Dönem itibarıyla 1.090 km<sup>2</sup> alana sahip ilçenin nüfus yoğunluğu 8,2'dir (1927 Umumi Nüfus Sayımı: 22). Eleşkirt'in yerleşim birimi sayısı ise 86'dır (Köse, 2010: 192).

Türkiye genelindeki nüfus verilerine bakıldığında Eleşkirt'in erkek nüfusu kadın nüfusundan fazla olan ilçelerin başında geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, 1927 yılından beri Eleşkirt'te erkek nüfusu oranı, kadın nüfus oranına göre devamlı bir artış göstermiştir. Bunun dışında, 1911- 1922 yılları arasında devam eden savaşlar nedeniyle kaza genelinde ölüm oranı doğum oranından çok daha yüksek olmuştur.

Türkiye'de ilk nüfus sayımından sekiz yıl sonra ikinci bir nüfus sayımı daha yapılmış ve ülkedeki nüfus artış oranları yeniden incelenmiştir. Bu doğrultuda, 1935 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre Eleşkirt merkez nüfusu 903 erkek ve 601 kadın olmak üzere toplam 1.504 kişidir. Nahiye ve köylerde ise 8.104'ü erkek 7.754 kadın olmak üzere toplam nüfus 15.858 kişiden ibarettir. İlçenin toplam nüfusu ise; 9.007'si erkek ve 8.355 kadın olmak üzere 17.362 kişidir

(BİKGM, 1937: 5). 1935 yılında Eleşkirt ilçesinin 83 köyü vardır. Dönem itibarıyla 1.090 km<sup>2</sup> alana sahip kazanın nüfus yoğunluğu 16 kişidir (BİKGM,1937: 11). 1927 yılında olduğu gibi, 1935 yılı nüfus verilerine göre de kazada erkek nüfusu kadın nüfusundan fazladır. Bunun nedeni erkek bebek oranının yüksek olmasıdır. Ayrıca hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak, Eleşkirt'te 1927 yılından 1935 yılına kadar nüfus yaklaşık olarak 8.433 kişi artmıştır. Nüfus artışının bu kadar yüksek olmasının nedeni savaşların sona ermesidir.

1940 yılı genel nüfus sayımında Eleşkirt ilçesinin nüfus artış oranları şu şekildedir: Merkezde 771'i erkek ve 771'i kadın olmak üzere 1.542 kişi yaşamaktadır. Nahiye ve köylerde 8.481'i erkek ve 8.554 kadın olmak üzere toplam 17.035 kişi bulunmaktadır. Merkez ve nahiyeler kapsamında, ilçenin toplam nüfusu 9.252'i kadın 9.325'i erkek olmak üzere toplam 18.577'dir. 1.090 km<sup>2</sup> olan ilçenin yüzölçümü 1935 yılı verileriyle aynı olmakla birlikte nüfus yoğunluğu artmıştır. 1935'te 16 olan yoğunluk 1940'ta 17 (BİKGM, 1943: 10). Ayrıca, 1940 yılında Eleşkirt'te 81 köy bulunmakta olup, ortalama köy nüfusu 210'dur. Bu değerler de 1940 yılına göre fazladır. Zira, 1935 yılında 83 köye sahip kazanın ortalama köy nüfusu 191'di (BİKGM, 1943: 47).Yani, beş yıl içinde yaklaşık olarak her bir köyün nüfusu 20 kişi artmıştır.

Bu şekilde ilçenin nüfusu sürekli olarak artmıştır. Bu artış oranları 1945 yılında çok net bir biçimde gözlemlenebilmektedir. Örneğin, 1945 yılı nüfus verilerine göre ilçe merkezinde 942'i erkek ve 923 kadın olmak üzere toplam 1.865 kişi yaşamaktadır. Nahiye ve köylerde ise, 10.245'i erkek ve 10.225'i kadın olmak üzere toplamda 20.470 kişi yaşamaktadır. Bu veriler ışığında ilçenin nüfus oranı şu şekildedir: 11.187'si erkek 11.148'i kadın olmak üzere toplam 23.335 kişidir (BİKGM, 1950: 14). 1940 yılında 83 yerleşim yeri bulunan kazanın 1945'te 81'e düştüğü görülmektedir. Bu bağlamda, 1945 yılında 81 adet muhtarlığa sahip kazanın ortalama nüfusu 210 kişi olup yüzölçümü 1.151 km<sup>2</sup>'dir (BİKGM, 1950: 38).

Eleşkirt'te bu tür nüfus değişimlerinin görüldüğü tarihlerde Türkiye'de beşinci nüfus sayımı Demokrat Parti döneminde 22 Ekim 1950 tarihinde yapılmıştır.1950 yılı nüfus sayımına göre ilçe merkezinde 2.850 kişi ikamet etmektedir. Dönem itibarıyla merkez bucağında 20.911 kişi mevcut olup; toplamda Eleşkirt nüfusu 23.761 kişiden ibarettir (BİKGM, 1951: 64-65). Aynı yılın

nüfus verilerine göre; Eleşkirt'in yerleşim yeri sayısında ciddi bir azalma olmuştur. Örneğin 1945'te 81 adet köyü olan ilçenin, köy sayısı 8 azalarak 73'e düşmüştür. 73 adet köyde ortalama nüfus ise 286 kişidir (BİKG, 1951: 33). Bu dönemde Eleşkirt'te köylerde bu kadar azalmanın temel sebebi, kazaya bağlı bazı yerleşim yerlerinin Ağrı merkeze ilçesine bağlanması ile bazı köylerin birleştirilmesidir.

1950 yılında Eleşkirt'te yerleşim yerlerinin sayısı azalmakla beraber, nüfus artışında herhangi bir azalmama olmamış ve kazanın nüfusu artmaya devam etmiştir. Buna göre, 1955 genel nüfus sayımına göre Eleşkirt merkezin nüfusu 1.993'ü erkek ve 1.506'sı kadın olmak üzere toplam 3.499 kişidir. Nahiye ve köyler de ise; 11.848 erkek ve 11.578 kadın olmak üzere toplam 23.426 kişi bulunmaktadır. Toplamda da 13.841'ü erkek 13.084'ü kadın olmak üzere 26.925'dir. Bu dönemde Eleşkirt'in yüzölçümü 1.548 km<sup>2</sup> olup nüfus yoğunluğu 17'dir (BİKG, 1961: 15). Ayrıca 1955'te yerleşim yerlerinin sayısı değişmemiş ve 73 olarak kalmıştır. 73 adet muhtarlık bulunan kazada muhtarlık başına 321 kişi düşmektedir (BİKG, 1961: 53).

23 Ekim 1960 genel nüfus sayımı verilerine göre Eleşkirt ilçesinde, merkez bucağı ve Tahir bucağı vardır. Merkez Bucağında 65 köy Tahir bucağında ise 8 köy bulunmaktadır (BİKG,, 1963: 32-33). Nüfus sayımına göre Eleşkirt ilçesinin merkez nüfusu 3.988 olup bucağın köy nüfusunun 15.922'si erkek ve 15.037'si kadın olmak üzere toplamı 30.959'dur. İlçenin yüzölçümü 1559 km<sup>2</sup> olup, nüfus yoğunluğu da 20'dir (BİKG, 1963: 17). Merkez bucağının nüfusu 11.542'si erkek ve 11.209'si kadın olmak üzere toplamda 22.781 kişiden meydana gelmektedir. Tahir bucağında ise 2.216'sı erkek ve 2.004'ü kadın olmak üzere toplam 4.220 kişi vardır (BİKG, 1963: 32). Geri kalan ise kent merkezinin nüfusunu oluşturmaktadır. 1960 yılında Eleşkirt'in görece önemli bir artış vardır. Bunun da temel nedeni Tahir adında yeni bir bucağın kurulmasıdır. Yeni bucağın birlikte Tahir Bucağına 8 köy bağlanmıştır.

24 Ekim 1965 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre ilçenin merkezinin nüfusu 3.746'ü erkek ve 2.273'ü kadın olmak üzere 6.019'dur. Dönem itibarıyla 64 köyü bulunan Merkez bucağında 12.301'ü erkek ve 12.062'si kadın olmak üzere toplamda 24.363 kişi yaşamaktadır. 7 köyü sahip Tahir bucağında ise; 2.523'ü erkek ve 2.263'ü kadın olmak üzere toplamda 4.786 kişi mevcuttur (BİKG, 1968: 39-40). Her iki bucağın bağlanması ile, ilçenin nüfusu 18.570'i erkek ve 16.598'si

kadın olmak üzere 35.168 kişidir. Bu dönemde Eleşkirt'in yerleşim yeri sayısında iki adet azalma vardır. Bunun sebebi ise kazaya bağlı iki köyün Ağrı ili merkez ilçesine bağlanmasıdır. Bu da doğal olarak nüfusun azalmasına sebep olmuştur (BİKGM, 1968: 34).

#### 4. TABLOLARLA ELEŞKİRT'TEKİ NÜFUS HAREKETLERİ

Cumhuriyet döneminde Eleşkirt'teki nüfusu verilerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için, sayıların tablolarla gösterilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda, 1923'ten 1970 yılına kadar kazadaki nüfus hareketlilikleri tablolar halinde aşağıda gösterilmiştir.

**Tablo 1. Eleşkirt'te Yıllara Göre Nüfus Artışı (1927-1760)**

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam	Yüzölçümü	Km <sup>2</sup> ye Düşen kişi sayısı
1927	4.621	4.308	8.929	1.090	8,2
1935	9.007	8.355	17.362	1.090	16
1940	9.325	9.252	18.577	1.090	17
1945	10.245	10.225	20.470	1.151	18
1950	11.961	12.000	23.761	1.548	15
1955	13.084	13.841	26.925	1.548	17
1960	15.037	15.922	30.959	1.559	20
1965	16.598	18.570	35.168	1.559	22
1970	18.277	19.249	37.526	1.559	24

(Kaynak: 1927-1935-1940-1945-1950-1955-1960-1965 ve 1965 Nüfus Sayımları)

Tablodaki verilerden açıkça görülebileceği üzere, 1927 yılından nüfusu son derece düşük olan ilçenin 1935 yılında nüfusu neredeyse iki kat artmıştır. Bunun da temel sebebi, savaşların bitmesi sonucu erkek nüfusun memleketlerine dönmesi ve doğum oranlarının artmasıdır. Bu anlamda 1940 yılında ilçe nüfus miktarı, 1.215 kişi artmış ve nüfus yoğunluğu da 1 derece büyümüştür. Bu da, dönem itibarıyla kazada ciddi bir nüfus artışının varlığını göstermektedir. Ayrıca Eleşkirt nüfusundaki bu artış, Türkiye ortalaması ile de paralellik göstermektedir.

1945 yılında Ağrı'daki idarî düzenlemelere bağlı olarak, Eleşkirt'in yüzölçümü artmıştır. Tabiatıyla nüfus artış miktarında da büyüme olmuştur. Beş yıllık süre içinde kazada yaşayan insan sayısı 1.893 kişi artış göstermiştir. Bu da, dönem itibarıyla Eleşkirt'in yerleşim alanı için tercih edilen bir yer olduğunu kanıtlamaktadır. Bu dönemde bilhassa köylerden de Eleşkirt merkeze göçler



olduğundan, kent merkezinin nüfus miktarı daha da büyümüştür.

1950 yılında Eleşkirt'in yüzölçümünde görece bir artış vardır. Örneğin 1945'te yüzölçümü 1.151 olan ilçenin alanı 1.548'e çıkmıştır. Ancak, bu nüfus yoğunluğunu düşürmüştür. Bu dönemde nüfus miktarında büyüme olmasına rağmen; yüzölçümü büyüdüğünden kilometre kareye düşen insan sayısı değişmemiştir. 1955 yılında ilçe nüfusunda ciddi bir büyüme olduğu görülmektedir. Beş yılda nüfusu 3.164 kişi artan kentin bu durumu, burada doğum oranının çok yüksek olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

1960'ta Eleşkirt'te yapılan idarî alandaki düzenlemelerden ve yüksek doğum oranından dolayı, kentin nüfusu yaklaşık olarak 5.000 kişi artmıştır. Ayrıca kentin yüzölçümü de büyümüştür. Bunun temel sebebi Tahir adında yeni bir bucağın kurulmasıdır. Aynı şekilde 1965'te de ilçenin nüfusunda artış vardır. Tablodaki verilere göre kazanın nüfusunda her ne kadar artış var ise de; bu artış hızı önceki yıllara göre fazla değildir. Bunun en önemli nedeni göçlerdir. 1965'ten itibaren Eleşkirt ilçesinde mevcut nüfusun büyük bir kısmı başta ekonomik nedenler olmak üzere, yeni iş bulma, eğitim, sağlık, kırsal kesimin yaşantısının itici özellikleri nedeniyle yurt içi ve yurt dışına göç etmişlerdir. Bu da, doğal olarak kaza nüfusunun ciddi oranda azalmasına sebep olmuştur. Bu durum, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bilhassa çalışma çağındaki nüfusun büyük kısmının göç etmiş olması, ilçenin ekonomik olarak da ciddi bir şekilde gerilemesine yol açtığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Eleşkirt'teki nüfus değişimlerini tam olarak gösterebilmek için iki farklı nüfus sayımı verilerinden yararlanılmıştır. Bunlardan birisi 1945, diğeri de 1970 yılı nüfus verileridir. Her iki sayımda Eleşkirt nüfusunun değişimleri net bir biçimde görülebilmektedir.

**Tablo 2. 1945 Nüfus Sayımına Göre Ağrı İlçelerinin Yüzölçümü, Nüfusları ve Nüfus Yoğunlukları**

İlçeler	Şehirler Nüfusu			Nahiye ve Muhtarlıklarda			Toplam			Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
Karaköse	5.459	3.146	8.605	14.880	14.873	29.763	20.339	18.019	38.358	12
Doğubayazıt	4.652	1.071	5.723	9.752	9.854	19.606	14.404	10.925	25.329	10
Diyadin	665	570	1.235	8.641	8.623	17.264	9.306	9.193	18.499	11
Eleşkirt	<b>942</b>	<b>923</b>	<b>1.865</b>	<b>10.245</b>	<b>10.225</b>	<b>20.470</b>	<b>11.187</b>	<b>11.148</b>	<b>22.335</b>	<b>10</b>
Patnos	716	550	1.266	6.924	7.087	14.011	7.640	7.637	15.277	10
Tutak	409	400	809	6.385	6.512	12.897	6.794	6.912	13.706	9
<b>Toplam</b>	<b>12.843</b>	<b>6.660</b>	<b>19.503</b>	<b>56.827</b>	<b>57.171</b>	<b>114.001</b>	<b>69.670</b>	<b>63.834</b>	<b>133.504</b>	<b>11</b>

(Kaynak: 1945 Genel Nüfus Sayımı)

Tablodaki verilerden de anlaşılabilir üzere; Eleşkirt, Ağrı'nın nüfusu yüksek olan kazalarından birisidir. Nüfus yoğunluğu bakımından Karaköse ve Doğubayazıt'tan sonra üçüncü sırada yer alan Eleşkirt'in nahiyelerdeki nüfus miktarı da son derece yüksektir. Şehir merkezinde 1.865 kişinin yaşadığı Eleşkirt'te, nahiyelere bağlı köylerde toplamda 20.470 kişi ikamet etmektedir. Ayrıca hem şehirde hem de köylerde erkek popülasyonun kadın popülasyonundan fazla olması, burada erkek bebek doğum oranının yüksekliğini göstermektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından diğer ilçelerle eş durumda olan Eleşkirt, bu yönüyle il ortalamasının altındadır. Eleşkirt'in bu durumu 1970'lere doğru değişiklik arz etmiş ve il ortalamasını üstüne çıkmıştır. Bu veriler de, aşağıdaki grafikte verilmiştir.

**Tablo 3. 1970 Nüfus Sayımına Göre Ağrı İlçelerinin Yüzölçümü, Nüfusları ve Nüfus Yoğunlukları**

İlçeler	Şehirler Nüfusu			Bucak ve Muhtarlıklarda			Toplam			Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
Merkez	17.169	12.408	29.577	19.478	19.983	39.461	36.647	32.391	69.038	46
Diyadin	2.241	1.886	4.127	10.804	10.455	21.259	13.045	12.321	25.366	19
Doğubayazıt	8.285	5.088	13.373	20.946	20.010	40.456	29.231	25.098	54.329	22
<b>Eleşkirt</b>	<b>4.233</b>	<b>2.636</b>	<b>6.869</b>	<b>15.016</b>	<b>15.461</b>	<b>30.657</b>	<b>19.249</b>	<b>18.097</b>	<b>37.346</b>	<b>24</b>
Hamur	1.173	887	2.060	7.424	7.390	14.814	8.597	8.277	16.874	18
Patnos	6.984	3.932	10.916	16.050	15.602	31.652	23.034	19.534	42.568	19
Taşlıçay	1.645	1.461	3.106	7.774	7.494	15.268	9.419	8.955	18.374	23
Tutak	1.338	1.207	2.545	11.963	11.478	23.671	13.301	12.685	25.986	16

(Kaynak: 1970 Genel Nüfus Sayımı)

Tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere, 1945 yılından 1970 yılına kadar geçen sürede Ağrı'nın ilçe sayılarında artışlar olmuş ve yeni kurulan ilçelerden

Patnos, vilâyetin en büyük ikinci ilçesi olmuştur. Eleşkirt ise, nüfus yoğunluğu bakımından 4. sıraya gerilemiştir. Bu durum, her ne kadar Eleşkirt için olumsuz bir şey arz etse de; kazanın nüfusunda 1945 yılına göre sayıca bir artış vardır. 1945'te Eleşkirt'in toplam nüfusu 22.335 iken; 1970'te 37.346 olmuştur. Ayrıca nüfus yoğunluğunda görece bir artış olmuştur, ancak bu durum ilçeden göçlerin artması nedeniyle bu tarihten itibaren değişmeye başlamış ve kazanın nüfus artış oranında ciddi bir azalma meydana gelmeye başlamıştır.

1945 ve 1970 yılı verileri karşılaştırıldığında, Eleşkirt'te erkek nüfusun kadın nüfusundan sürekli fazla olduğu görülmektedir. Esasında Eleşkirt'teki bu durum, vilâyetin değerleri ile de paralellik göstermektedir. Yani Ağrı genelinde erkek nüfus, her zaman kadın nüfustan fazla olmuştur. Bu da Ağrı genelinde erkek bebek doğum oranlarının yüksekliğini kanıtlar niteliktedir.

## SONUÇ

İlkçağlardan beri insanların yerleşim alanı için çok tercih ettiği alanlardan birisi olan Eleşkirt, Ağrı'nın büyük ilçelerinden birisidir. Mezkûr kazada nüfusun ve yüzölçümünün artmasına bağlı olarak idarî alanda geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler bağlamında, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sadece bir bucak bulunan Eleşkirt'te 1960'ta ikinci bir bucak daha tesis edilmiş ve yerleşim birimleri de yeniden oluşturulmuştur. Böylece kazanın yerleşim alanı büyümüştür. Özellikle Tahir bucağının oluşturulmasıyla merkez kazaya bağlı çok sayıda köy Eleşkirt'e bağlanmıştır. Bu da tabiatıyla Ağrı merkez ile Eleşkirt arasında yeni sınır düzenlemelerinin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Yukarıda ifade olunduğu üzere, Cumhuriyet döneminde kazanın merkezi yapısında, kısaltmalar ve lüzumu halinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu alanda tesis edilen en önemli değişikliklerden birisi, Osmanlı sonrası yeni dönem Türkiye'sinde oluşturulan ulusal politika anlayışının sonucu olarak köy ya da nahiye adlarının Türkçeleştirilmesidir. Bu kapsamda, Doğubayazıt kazasının iki bucağı olan Tahir ve merkez kazalarının yerleşim yerlerinin büyük bölümünün isimleri değiştirilmiştir. Değiştirilen isimlerin Türkçe ve ulusal kimliğe uygun olmasına dikkat edilmiştir.

Türkiye'de ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından 1970 yılına kadar yapılan genel nüfus sayımlarında Eleşkirt ilçe nüfusunun bazı dönemlerde arttığı

bazı dönemlerde de azaldığı anlaşılmaktadır. 1927-1960 yılları arasında nüfus artış hızı yüksek olan ilçede 1960'tan itibaren göçlere bağlı olarak nüfus miktarı azalmaya başlamıştır. Örneğin 1927'den 1960 yılına kadar nüfusu artış hızı Türkiye ortalamasına yakın olan kazanın, bu tarihten itibaren Türkiye ortalamasının altına düştüğü görülmektedir. Ayrıca, Eleşkirt nüfusu cinsiyet yapısına göre ele alındığında erkek nüfusunun genel olarak kadın nüfusundan yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu da, kazada erkek bebek doğum oranının çok yüksek olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1960 yılından itibaren Eleşkirt ilçesinde mevcut nüfusun büyük bir kısmı başta ekonomik nedenler olmak üzere, yeni iş bulma, eğitim, sağlık, kırsal kesimin yaşantısının itici özellikleri nedeniyle yurt içi ve yurt dışına göç etmişlerdir. Bu da, doğal olarak kaza nüfusunun ciddi oranda azalmasına sebep olmuştur. Bilhassa çalışma çağındaki nüfusun büyük kısmının göç etmiş olması, ilçenin ekonomik olarak da ciddi bir şekilde gerilemesine yol açtığı şeklinde değerlendirilmektedir.

## **KAYNAKÇA**

### Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BCA, Fon Kodu 30-11-1-0/37-38-6.Yer No ve Tarihi,09.01.1928.

BCA, Fon Kodu 30-11-1-0/93-2-7. Yer No ve Tarihi,21.01.1935.

BCA, Fon Kodu, 30- 11-1-0/175-12-11- Yer No ve Tarihi, 19.02.1947

BCA, Fon kodu, 30-11-1-0/189-4-4, Yer No ve Tarihi, 19.02.1947

BCA, Fon kodu, 30-11-1-0/204-10-7, Yer No ve Tarihi, 09.04.1949

BOA, İ.DH 1216/95221.H 13.07.1308

BOA,BEO 693/51955.H.26.04.1313

BOA,BEO 3784/283759.H.19.07.1328

BOA,BEO, 4094-307047.H.26.10.1330

BOA,BEA,DH.MKT 1859- 114.H.11.01.1309

BOA,İ.DH 1482-36.H.17.07.1328

BOA,İ.DH, 1455-40.H.04.04.1325

BOA,İ.DH, 1462-34.H.25.12.1325

BOA,İ.DH1482-36 .H.17.07.1328

BOA,İ.DH 696-31-182-29.11.1335

BOA,İ.DH 696-31-182-29.11.1335

BOA,İ.DH 1499 – 51.H.21.07.1331

### T.C. Resmi Gazete

Yurt Ansiklopedisi İl İl Türkiye, Dünü, Bugünü, Yarını, c.VII, İstanbul: Anadolu Yayınları, 1983.

### **Türk İstatistik Enstitüsü Yayınları**

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 1927 Umumi Nüfus Sayımı

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1941). 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı. İstanbul: Devlet Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1953). 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: Devlet Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1950). 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: Devlet Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1960). 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı. İstanbul: Devlet Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1963). 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: Devlet Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1968). 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: Devlet Basımevi

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1970). 25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı Ağrı İli. Ankara: Devlet Basımevi

### **Kitap ve Makaleler**

Alpaslan, İ (1995). Her Yönüyle Ağrı, Ankara: Tutibay Yayınları.

Demirel, M. (2008). Doğu Anadolu 'da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı'ndan Sonra), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 37,ss. 247-258.

Hatunoğlu, T. (1967). Ağrı Eleşkirt Havzası Sularının Ziraat Sulamada Kullanılmasının Ekonomik Analizi (Basılmamış doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2/1, ss.29-50.

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM). "Ağrı Maddesi", İstanbul.

Karataş, Y ve Kaya, F. Erzurum Vilayeti Bayazıt -Diyadin-Karakilise Tutak Ve Eleşkirt Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi Ve İctimai Coğrafyası, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 7 Sayı: 29, s.562-572.

Karataş, Y. (2010). XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayazıt Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler. Tarih Dergisi. 52/2, ss.103-122.

Karpat, K. H. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2003.

Sanal, R. (1998). Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Deseniindeki Değişmeler, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, 6, ss.173-200.

Köse, M. (2010). 1927 Nüfus sayımı ve sonuçlarının Değerlendirilmesi,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı.

Saylan, K. (2014). Gümüşhane İdari Sosyal ve Ekonomik Tarih(1850-1918),Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Sezen, T. (2006). Osmanlı Yer Adlar (Alfabetik Sırayla), Ankara: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları.

Teyfur, E. (1992). Eleşkirt İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum.

Torun, S.F. (2005). Tanzimat'tan Meşruiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tutar, H. (Editör (2013). Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı Ağrı Yatırım Destek Ofisi.



## **Gazeteler**

Demokrat Ağrı Gazetesi

Karaköse Gazetesi

Şark Ekspres Gazetesi

Yayla Gazetesi

İnternet Yayınları

<http://www.eleskirt.bel.tr/belediyemiz.aspx> (25.07.2017).

[http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden\\_potansiyel\\_2010/Agri\\_Madenler.pdf](http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Agri_Madenler.pdf) (26.07.2017).

<http://www.uzulmez.info/muslum/makale/vitalcuinet3.htm> (26.07.2017).





